

ПРОБЛЕМА КАТЕГОРІЙНОГО СТАТУСУ ДІЄСЛОВА

Мединська Наталія Миколаївна

канд. філол. наук, доц.

Національний педагогічний університет імені М. П. Драгоманова

Стаття присвячена проблемі категорійного статусу дієслова. Автор концентрує увагу на особливостях характеру категорійних значень дієслова, вивчення яких базується на використанні ономасіологічного, семантичного і комунікативного підходів.

Ключові слова: частини мови, категорійне значення, предикат, предметні слова, ознакові слова, транспозиція.

Лінгвістичне осмислення будь-якого мовного явища залежить від того, як воно визначається на різних ярусах мовної структури. Якщо мовознавці попереднього покоління зосереджували увагу на лексиці та морфології як основних компонентах мовної структури, то останнім часом головними об'єктами лінгвістичних теорій слугують семантика і синтаксис. Функціонально-семантичний підхід поширюється і на проблеми центрального класу слів – дієслів, які репрезентують свою семантику на лексичному, словотвірному, морфологічному та синтаксичному рівнях.

За словами Дж. Лайонза, класи слів розрізняються не тільки за семантикою, а й за категорійним статусом та функціями у синтаксичних побудовах [Лайонез 1978, 87]. О. О. Потебня зазначав, що зміст речення виражають граматично оформлені слова, що позначають предмети (іменник), дії (дієслово), властивості (прикметник). Отже, кожне слово є виразником цієї ознаки, проте різні слова по-різному виражають її. Вчений зауважував, що саме ця особливість і визначає відмінності між частинами мови, які полягають "не в змісті, а в способі його представляти" [Потебня 1958, 88]. Тобто до змісту речення входять не тільки поняття про певні реалії і дії, а й синтаксичні функції слів: "у будь-якому реченні, крім форми, немає нічого, так що, віднявши форму, ми знищимо речення флективних мов" [Потебня 1958, 72]. Особливу увагу вчений звернув на розрізнення понять синтаксичне вживання (поєднання синтаксичним зв'язком узгодження, керування чи іншим) і значення члена речення, що ґрунтується не на мовних фактах, граматичних властивостях, а на логічних поняттях "предмет" і "ознака".

Проблема взаємодії лексики і граматики – одна з найбільш плідних у лінгвістичній традиції. Сучасні наукові розвідки дозволяють побачити стрижневу роль цієї взаємодії в системі мови. Взаємозв'язок лексики, морфології та синтаксису властивий самій природі частин мови, їхнім граматичним категоріям, що відображають категорії людського мислення: предметності (субстанції), дії (процесу), якості (ознаки), кількості та ін. Цю проблему досліджували в російській лінгвістиці О. М. Пешковський, О. О. Шахматов, В. В. Виноградов, Г. А. Золотова, М. Я. Блох; в українському мовознавстві І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська, М. Я. Плющ, Н. Л. Іваницька, А. П. Загнітко, К. Ф. Шульжук.

У статті поставлено за мету з'ясувати особливості характеру категорійних значень дієслова.

Ще з античних часів частинам мови дослідники приділяли велику увагу. Платон та Аристотель першими звернули увагу на неоднорідність слів. Аристотель вивів свої категорії із граматичної структури грецької мови, виділив перші частини мови [Лукин 1990, 136]. Стойки, взявши за основу загальні семантичні та синтаксичні ознаки слів, розподілили ім'я на власні та загальні назви, потім відокремили від сполучників члени (артиклі), від імен – займенники, від дієслів – прислівники, а від власних слів – дієприкметники і виділили вісім частин мови: ім'я, дієслово, прислівник, артикль, займенник, прийменник, сполучник.

З погляду синтаксичного функціонування різних лексико-граматичних класів слів відомі два підходи щодо їхньої класифікації: 1) загальнограматична, за частинами мови: іменники, прикметники, дієслова, прислівники та ін.; 2) категорійно-семантична, в основу якої покладено категорійну семантику: назви предметів (білок, дим, співак, мило), якостей або ознак (білий, білизна), дії (білити, мити, спів), ознаки інших ознак (димно, співуче) – із подальшим поділом на розряди, лексико-семантичні групи: назви осіб, проміжків часу, явищ природи, процесу, стану та ін.

Особливості того чи того семантико-категорійного класу визначають його функціональне призначення, рольові позиції, притаманні йому граматичні форми, характер синтаксичних зв'язків тощо. Відмінності у синтаксичних потенціях слів зумовлені властивостями категорій предметів, явищ чи ознак, які притаманні мові [Золотова 1982]. Так, іменники об'єднані за загальним значенням предметності, або субстантивності. Загальнокатегорійне значення предметності в іменниках логічно об'єктивує предмети, явища, істоти й узагальнені поняття тощо. І якщо навіть предметна віднесеність лексичного значення змінюється від слова до слова, оскільки різні слова позначають різні предмети, то логічна віднесеність залишається спільною для цілого класу слів. На думку В. І. Дегтярьова, за поняттєвим змістом усі особові та предметні іменники позначають предмети в узагальненому значенні слова [Дегтярев 1973, 170]. Таке узагальнене значення формується в єдності з граматичними значеннями роду, числа, відмінка. В іменниках предметного значення предметність є моментом семантики слова, тобто загальнішим типом його предметно-логічного значення, хоча в мові є багато іменників, що позначають абстрактні поняття – дії, ознаки, властивості, якості, відношення. Більшість учених визначають таку предметність як граматичну. М. І. Стеблін-Каменський зазначає, що іменники завжди предметні тільки у своєму граматичному значенні, у лексичному ж значенні вони можуть бути як "предметні" (*стіл, стілець та ін.*) так й "непредметні" (*краса, рівність та ін.*), тобто "предметність" іменників є їхнім граматичним, а не лексичним значенням [Стеблін-Каменский 1954, 150]. На думку Дегтярьова, на відміну від позначень предметів, не предмети (ознаки, відношення, властивості та ін.) мисляться як подібні до предметів, прирівнюються до них, хоча насправді це не так. Учений наводить приклад: слова *біг* та *біжу* не уявляються предметом, вони позначають дію. Відмінність полягає в тому, що логічно: *біг* – дія мислиться як предмет думки (позначуване), а *біжу* – як предикативна, динамічна ознака, у стосунку до предмета. Така відмінність закріплена спеціальними мовними засобами, завдяки яким одне поняття виражене іменником, а друге – дієсловом. Предмет думки як

дещо вихідне в мисленневому акті позначено субстантивом (іменником, інфінітивом, субстантивованим словом). Ознака, приписувана предметові (відноситься до предмета думки в модально-часовому плані), представлена предикатом-дієсловом. У реченні іменник-субстантив може бути також присудком, але при цьому він отримує предикативну синтаксичну форму. Зміст його реалізовано у певному модально-часовому плані та виражено сполученням іменника з дієсловом-зв'язкою. Отже, робить висновок учений, природа субстантива та предикатива пов'язана з комунікативно-логічним членуванням думки та лише опосередковано – з предметно-логічним змістом кожного конкретного слова. Тому предметність – субстантивність, іменниковість як категорійне значення є формалізована, умовна, тобто власне граматична, категорія на рівні змісту. Субстанціональне уявлення про дію, якість, відношення абстраговане від діяча або носія ознаки й можливе завдяки абстрагуванню мисленнєвого відображення та структурним властивостям мови, що оформлюють поняття дії, якості та відношення у позиції визначеного типу оформлення предметних понять – іменниками [Дегтярев 1973, 169].

Отже, в багатьох мовах категорії дійсності, типи явищ та зв'язків оформлені у вигляді системи частин мови.

Частини мови характеризують за такими ознаками: а) категорійно-семантичне значення; б) набір морфологічних категорій; в) способи словотворення; г) способи синтаксичного функціонування.

"Дієслово – самостійна словесна номінативна частина мови, яка як ядерний компонент думки, виконує функцію предиката та означає ознаку суб'єкта думки у двоскладному висловлюванні або ознаку як таку в односкладних висловлюваннях" [Шарандин 1992, 8].

Загальним значенням дієслів є процесуальність, дія, модально-часовий вияв ознаки предмета або поняття, виражених іменниками. На думку В. І. Дегтярьова, значення дії або стану не утворюють категорійного змісту дієслів та не становлять їхньої мовної специфіки, адже ознаки виражають також прикметники, але дієслівні ознаки, на відміну від прикметникових не статичні, а динамічні. Процесуальність супроводжують часткові ознаки дієслівності, такі, як вид, час, спосіб. Головне в значенні дієслів – це те, що вони відображають поняття дії, станів, ознак, які співвідносні з діячем. Процесуальність, за словами В. І. Дегтярьова, – це найбільш загальна категорійна ознака дієслова як частини мови. Що до дієслів, що позначають дію, процесуальність може бути визначена як найбільш загальний тип логічного змісту слова (момент семантичний), але для дієслів, що виражають активну ознаку (*чорніє, світиться*), процесуальність є загальним граматичним значенням, оскільки вона сприймається як своєрідно оформлена у модально-часовому плані як ознаки або властивості, у єдності і з частково граматичним значенням часу, способу, особи, виду (*Снежные вершины белеют – Снежные вершины белые*). Ця якість дозволяє визначити категорійне значення дієслів як значення граматичне [Дегтярев 1973, 171].

Дієслова виражають предикативне значення у рамках слова, дієслівні суфікси у потоці змінного часу. Дієслівні основи приєднують до себе показники часу, мо-

дальності та особи і є морфологічною базою предикативності, хоча предикат – це не завжди дієслово.

У сучасних граматичних теоріях частини мови розглядають як класи слів, за принципом польової організації їхнього складу. Кожен клас утворює функціонально-граматичне поле, домінанта (ядро) якого має ознаки найбільшої спеціалізованості у вираженні інваріантного змісту й найбільшої формальної регулярності відповідно до цього змісту, а периферія характеризується деякою розмитістю цих властивостей класу, винятками, синкретизмом. Слова з загальним інваріантним змістом формують домінанту частини мови; слова з невластивим категорії інваріантним змістом або з нерегулярними формами становить периферію. Ще в граматиці Пор-Рояля було описано наявність "ясних", які і дістають граматичне оформлення, "неясних", які відповідають іншому значеннєвому інваріанту [Селіванова 2006, 659]. У 1981 році І. П. Іванова на матеріалі англійської мови продемонструвала нечіткість межі між частинами мови й розробила концепцію їхньої польової структури. Дослідниця зазначала, що момент об'єктивності посилюється у зв'язку із застосуванням до поняття частин мови ідеї польової структури. На її думку, розподіл релевантних особливостей об'єктів: полягає в тому, що у межах певної частини мови можливе виокремлення центральної частини слів, яка конститує клас згідно зі встановленими для нього ознаками, і периферійної частини слів із відповідною градацією ознак [Іванова 1981, 125–129].

О. С. Кубрякова наголошує на тому, що в ономазіологічному аспекті ця проблема (відмежування однієї частини мови від інших) може бути потрактована на основі визнання для кожної частини мови її головного концепту, на який орієнтуються всі члени цієї частини мови. У прототипній семантиці такими інтегральними поняттями служать прототипи, і тому не можна відмовлятися при виділенні частин мови від значеннєвого (когнітивного) принципу, але підходити до цього потрібно з позицій протиставлення ядра-домінанти й маргінальної в значеннєвому й граматичному відношенні периферії. Домінанту можна зіставити з прототипом. О. С. Кубрякова зазначає: "Прототипний підхід орієнтується більшою мірою на зразок, прототип категорії, релевантний для повсякденної свідомості і, можливо, більш конкретний, а отже, належить базисному рівневі категоризації: нагадаємо, що таку саму логіку мовців визнавав і в Л. В. Щерба, коли стверджував, що какаду – це іменник, оскільки позначає птаха" [Кубрякова 1997, 327; Щерба 1974, 77–99]. Поєднання польового й прототипного підходів до виокремлення частин мови почасти розв'язує проблему їхньої дефініції, що постає як несуперечлива для всіх повнозначних частин мови, крім займенника, виокремленого за функціональним принципом. Наприклад, іменник треба кваліфікувати як частину мови, ядерна зона якої має зміст предметності як прототипну категорію; прикметники мають домінанту сталої ознаки; дієслова – процесуальності; числівники – кількості. Те саме стосується й граматичних категорій частин мови. У фундаментальній праці І. Р. Вихованця і К. Г. Городенської запропоновано польовий підхід до визначення частин мови: категорійні ознаки найбільш яскраво представлені в ядрі (центрі) частини мови [Вихованець, Городенська 2004, 400].

Периферійна сфера частини мови створюється насамперед за рахунок транспозитивної деривації. За словами О. С. Кубрякової: "Програючи в однорідності по-

значень і ставлячи на одну площину власне предметні й опредметні (штучно) імена, транспозиція надзвичайно збагачує семантичні можливості самого класу іменників й уможливило гіпостазис – сприйняття ознаки, процесу, дії або стану як окремого об'єкта" [Кубрякова 1988, 141–172.]. Транспозитивна деривація не тільки змінює знак функції, а й дозволяє осмислити подію, факти, якості та явища як деякі аналоги предметів у невидимому світі [Кубрякова 1988, 159]. Когнітивно транспозитивна деривація ґрунтується на концептуальній інтеграції предмета й ознаки, предмета й процесу, кількості й процесу тощо. Частиномовний статус таких слів визначає регулярність їхньої форми, своєрідність категорійної парадигматики.

У процесі номінації будь-якого поняття важливим є синтез форми та змісту – селекція ономазіологічної ознаки, що здійснюється одночасно з вибором базису [Селиванова 2000, 108]. Номінатор, створюючи найменування, бере до уваги нав'язуваний йому мовою спосіб зміни даних [Чейф 1983, 35–37]. Безперечно, "не можна здійснити мовний акт номінації певної сутності, не пізнавши в ній предмет або процес, стан або ознаку, дію або властивість" [Кубрякова 1997, 165], але не завжди цей інваріант можна впізнати, і тоді вступають у дію закони мовної аналогії або довільності вибору форми знака. Транспозитивна деривація є яскравою ілюстрацією відзначеної І. Бодуеном де Куртене тенденції до посилення кількісних протиставлень у морфологічній підсистемі. Причому граматично частина мови уніфікується, а в семантичному відношенні розгалужується.

Периферія частини мови поповнюється й за рахунок перехідності частин мови, морфолого-синтаксичної деривації, або конверсії. Процеси субстантивації, ад'єктивації, прономіналізації, адвербіалізації розхитують граматичну однорідність частин мови: у флективних мовах в іменників з'являється ад'єктивне відмінювання, у займенників – нетипові форми, прислівники значно розширюють систему значень, в аналітичних мовах – конверсиви отримують інші синтаксичні ознаки.

Парадигматичні зв'язки та відношення між лексичними одиницями реалізуються у результаті аналізу їхнього вживання у відповідних синтаксичних конструкціях. Для того, щоб визначити семантику слова, необхідно не тільки виявити його системне значення та відношення з іншими лексичними одиницями, але проаналізувати функціонування слова у мовленні / тексті. Слово актуалізує відображуване ним поняття у структурі висловлення. Актуалізувати поняття – це значить ототожнити його з реальним уявленням мовця [Балли 1955, 87]. Слово-знак стає сигналом, матеріальним носієм інформації як актуалізоване, в мовленні охоплене й складною системою відношень, що пов'язують його з іншими знаками та конкретною ситуацією в цілому [Ушакова, Павлова, Зачесова 1989, 105–106].

Слово детерміноване двома аспектами: денотативною співвіднесеністю з поняттям і сигніфікативною співвіднесеністю з поняттям, яке формує знакове значення слова. За словами Ю. С. Степанова, "аналогічно до слова в реченні-висловленні також вирізняються дві семантичні сфери: з одного боку, екстенціонал, денотат, або референт, як позначення факту дійсності; з іншого боку, інтенціонал, сигніфікат, або смисл, як певна думка про цей факт" [Степанов 1981, 11]. Дієслово своєю семантичною структурою запрограмоване на речення, яке також існує у віртуальному й актуальному вимірах.

Аналізуючи співвідношення віртуального й актуального планів реченнєвої структури, В. Матезіус зауважує: "У мові слово виступає у своєму концептуальному аспекті, а речення – як абстрактна модель; у мовленні ж однаковою мірою. Часова, модальна та інші модифікації переважно зумовлені семантичним типом предиката – основи висловлення. Дієслово як типовий репрезентант предиката в українській мові виступає підґрунтям такої модифікації, визначаючи її обсяги і цілісну парадигматику". [Матезіус 1967, 239–245].

Розуміння категорій як предикатів, які розкривають суть існування кожного явища, створює певну пропедевтику до теорії судження. В судженні справжнім суб'єктом є те, про що щось говориться, предикатом служить те, що про нього говориться.

Дієслово-присудок "зображує ознаку під час його виникнення від діючої особи" [Гумбольдт 1984, 84]. Як найбільш синтетична категорія, дієслово має власні категорії особи, часу, способу, виду, числа (а в минулому часі і роду). Форми дієслівної особи служать знаками зв'язку присудка з підметом [Гумбольдт 1984, 85]. Покликаючись на В. фон Гумбольдта, О. О. Потебня зазначає, що в дієслові постійне лише те, що в ньому ознака представлена як енергетичним виявом сили, яка безпосередньо виникла від діючої особи [Потебня 1958, 259].

У концепції В. фон Гумбольдта займає теорія речення особливе місце. "Душею" речення В. фон Гумбольдт, за традицією, назвав дієслово, якому "акт синтетичного висловлювання властивий як граматична функція". "Між дієсловом та іншими словами, які потрапляють до простого речення, – пише В. фон Гумбольдт, – різка відмінність, яка не дозволяє ставити його на одну дошку з ними. Всі інші слова речення являють собою, так би мовити, мертвий, ще тільки підвладний по'єднанню матеріал, – одне дієслово є не тільки живим, але животворним потенціалом" [Гумбольдт 1984, 266]. У вченні О. О. Потебні також визнано пріоритет речення над словом, дієслово визначено віссю граматичного мислення, наголошено на ідеї органічному зв'язку між "частинами мови" та "членами речення".

Від Г. Штейнталя О. О. Потебня сприймає вчення про предикативність як про первинну організаційну форму самостійного слова. Розмірковуючи над спільними і відмінними властивостями іменника і дієслова та прикметника, О. О. Потебня стверджував похідність, вторинність, ад'єктива, який виник як комплексна номінація чуттєвого образу, що поєднувала значення і предметності, й ознаки.

За словами вченого, прикметник як ім'я властивості означає "безвідносну якість (*белый*), так і відносну, тобто таку, яка немислима в предметі, якщо при цьому не мислиться інший предмет (*отцов, отцовский*)" [Потебня 1958, 93].

Характеризуючи відмінність прикметника від іменника і дієслова, вчений зазначав, що "прикметник є ознака, дана в чомусь, що без допомоги іншого слова залишається з боку змісту невизначеною" [Потебня 1958, 94], тоді як іменник первісно є ознакою, наявною, уже готового в чомусь, визначеному для думки і без допомоги іншого слова: "*белок есть белая часть яйца, белая покрытая снегом гора, белая есть белая пряжа, белые колосья без зерен, белая мелкая рыба, белый порошок*" [Потебня 1958, 97].

Дієслово – граматичний клас слів, основною граматичною властивістю яких є здатність виражати категорії аспекту, часу, модальності, способу тощо, а основною

синтаксичною властивістю є предикативність, тобто здатність виступати у ролі присудка – синтаксичної вершини речення.

На думку І. І. Мещанінова, клас дієслів треба вважати універсальним, оскільки не існує мов, у яких дієслова так чи так не виділялися б із загального лексичного складу [Мещанінов, 1982, 272].

За словами І. Р. Вихованця, дієслово є центральною частиною мови передусім тому, що воно як основний клас ознакових слів найчіткіше протиставляється іменникові – класові слів на позначення предметів [Вихованець, Городенська 2004, 217]. Ще Е. Сепір зазначав: "У кожному акті мовлення повинно бути щось, про що говорити, і оскільки зроблено вибір цього суб'єкта мовлення, про нього щось має стверджуватись... Який би невловимий характер не мало в окремих випадках розрізнення імені й дієслова, немає такої мови, яка зовсім би нехтувала це розрізнення" [Сэпир 1934, 93].

Формально-граматичні властивості дієслів відповідно корелюють із їхньою семантикою. Так, "теперішнім", або "прототипічним", дієсловом властиво передусім позначати змінні у часі ситуації, які складаються із виділюваних етапів, або часових фаз.

За словами В. М. Русанівського, дієслово – частина мови, що є носієм динамічної ознаки, семантичні складові якої передаються досить складною системою граматичних категорій і граматичних форм [Українська мова. Енциклопедія 2000, 144].

До складу дієслів входять слова, які є носіями назв активних ознак (дій, станів), що мисляться разом з уявленням про носія ознаки. Основним значенням для дієслова є вираження активної ознаки. Але ця частина мови виражає не тільки прості назви ознаки дії, а й ускладнені іншими, супровідними уявленнями: про особу, виконавця дії; поєднанням дієслівної ознаки з уявленням про другу активну ознаку, яка виражає існування, дійсність, появу цієї ознаки; поєднанням дієслівної ознаки з уявленням про пасивну ознаку, яка визначає її носія, діяча; далі, поєднанням з уявленням про відношення до іншої дієслівної ознаки; поєднанням дієслівної ознаки зі звуковим представленням. Відповідно до цього О. О. Шахматов вважав, що дієсловом властиві різні граматичні форми: перша є назвою дієслівної ознаки, неускладнене (це інфінітив); друга – назва дієслівної ознаки, ускладнена значенням особи (це особові дієслівні форми), третя – назва дієслівної ознаки, ускладнена граматичним значенням наявності (безособові дієслівні форми); четверта – назва дієслівної ознаки, ускладнена пасивною ознакою (дієслівний прикметник або прислівник); п'ята – назва ознаки, ускладнена відношенням до іншої дієслівної ознаки (дієприкметник); шоста – дієслівний вигук [Шахматов 1941, 114].

Думка вченого про особливість дієслівної семантики слова, на відміну від інших частин мови, випередила сучасну ідею лінгвістів про ознаковість як узагальнений конструкт, що застосовується у семантиці для інтерпретації пропозиційних структур та центрального компонента пропозиції (судження), що виражає зміст події, процесу, стану, відношення чи ознаки, притаманних певному суб'єктові.

Протиставлення класу слів, що позначають предмети, усім іншим – ознаковим – ґрунтується на функціональній своєрідності, саме здатності займати в структурі речення позицію предиката. Виражаючи категорію ознаковості тільки дієслово

ускладнене категорійними значеннями особи, виду, способу і часу дії, активного / пасивного стану та широким діапазоном валентнісних характеристик.

Ознакові слова інших частин мови у функції предиката зазнають транспозиції до класу дієслів.

Формування категорійного значення дієслова детермінується характером суб'єктно-об'єктних відношень, закладених у структурній схемі речення-висловлення.

Дієслова об'єднуються в ті чи ті лексико-граматичні групи за кількома категорійними ознаками, та через це вони можуть одночасно відноситися до різних груп, що зумовлює введення додаткової диференціації субкатегорійних ознак. Найбільш частотними ознаками об'єднання дієслів є: динамічність / статичність, відношення до осі часу – вчасовість / епізодичність, контрольованість / неконтрольованість, активність / неактивність. Залежно від названих ознак виділяють власне дії, діяльність, процеси, явища, стани, події, факти, властивості, відношення [Кацнельсон 1972, Степанов 1981, Кубрякова 1992, Болдырев 1995, Вихованець 1988, Загнітко 1996, Мірченко 2001].

На думку М. М. Болдырева, категорійне значення дієслова виступає як єдність двох його аспектів: статичного (системно-семасіологічного) та динамічного (функціонально-семіологічного). Статичний аспект припускає, що в системному значенні дієслова закладені відповідні змістові характеристики відповідного концепту, який репрезентований даним дієсловом. Але у системі мови дієслово не виражає ні дії, ні процес, ні стан тощо. Тільки у реченні яка-небудь подія конкретизується як дія, процес, стан у залежності від умов та мети його інтерпретації [Болдырев 1995]. Думку про те, що сама по собі категоризація не є абсолютною та повною, підтверджує Н. А. Кобріна, яка висувала ідею про взаємодію усіх ланок системи мови у процесі його функціонування [Кобріна 1981, 30].

М. М. Болдырев виділяє такі критерії категоризації дієслова: а) лексичне значення дієслова; б) значення граматичної форми дієслова; в) загальне структурне значення речення (його структура) [Болдырев 1995]. Найближчий контекст, на думку вченого, – це роль усіх елементів речення, що позначають як об'єкти, які виділяються в ситуації, так й просторово-часові характеристики самої ситуації. Результат впливу усіх цих чинників визначає функціональну категоризацію дієслова, яка базується на трьох принципах: актуалізації (реалізації вихідного системного значення дієслова), перекаатегоризації (зміни вихідного системного значення дієслова) та полікатегоризації (одночасної реалізації значень різних категорій).

М. М. Болдырев усі дієслова поділяє на дві великих групи за їхнім категоріальним значенням: акціональні та неакціональні. Перші позначають події, що пов'язані з відповідною динамікою, та вимагають певної активності суб'єкта. Інші виражають події, пов'язані з внутрішнім світом людини. Визнаючи розмитість меж між цими групами, вчений виділяє такі основні категорійні значення дієслова: акціональність, каузативність, процесуальність, властивість, статальність та релятивність. Основні положення у функціональному плані займають акціонально-актантні категорійні значення суб'єктності. Категорійне значення дієслова у висловлюванні визначається реалізацією відповідних прототипних ознак. Домінантними ознаками є активність, волітвність, контрольованість, каузативність [Болдырев 1995].

Дієслова, прикметники, числівники та прислівники становлять клас предикатів. За словами І. Р. Вихованця, дієслівні предикати є найпоказовішим типом, бо вони чітко розрізняються за семантичними функціями, поділяючись на предикати дії, які формують ядро дієслова, і предикати стану, що належать до периферії його семантики, але також набувають динамічних характеристик [Вихованець 1988, 17]. Другою семантичною функцією дієслівних предикатів є їхня активна організаційна роль у семантично елементарному реченні. Предикати визначають кількість непередикатних іменників та їхні семантичні функції. Але дієслівні предикати дії сполучаються з найбільшою кількістю непередикатних іменників. Дієслову властива і семантико-граматична категорія валентності. Дієслово має активну валентність, бо воно своєю семантикою зумовлює відповідні позиції для заповнення їх непередикативними іменниками [Вихованець, Городенська 2004, 217].

Своєрідність дієслівної семантики, на думку О. І. Леути, полягає у тому, що значення дієслова, окрім власне процесуальної ознаки, найчастіше містить у своїй структурі певну кількість субстанційних сем (суб'єктної, об'єктної, інструментальної та ін.), бо включає до свого значення узагальнене уявлення про типову мікроситуацію, що описується за допомогою дієслова і відповідних його зв'язків та відношень [Леута 2007, 33].

Отже, дієслівна система української мови надзвичайно складна, різноманітна і представляє все багатство суспільної діяльності людини. Дієслово передає реальні події та їхні ознаки, виступає головним конструктивним центром речення. Усі ці властивості дієслова визначають особливий характер його категорійних значень, вивчення яких на сучасному етапі розвитку мовознавства має базуватися на використанні ономасіологічного, семантичного і комунікативного підходів.

В статье рассматривается проблема категориального статуса глагола. Автор концентрирует внимание на особенностях характера категориальных значений глагола, изучение которых базируется на использовании ономасиологического, семантического и коммуникативного подходов.

Ключевые слова: части речи, категориальное значение, предикат, предметные слова, признаковые слова, транспозиция.

The article is related to the categorical status of the verb. The author focuses on the features of the nature of verb categorical meanings, the study of which is based on the onomasiological, semantic and communicative approaches.

Keywords: parts of speech, categorical meaning, predicate, subject words, attribute words, transposition.

Література:

1. *Аристотель*. Категории // Аристотель. Сочинения: в 4т. – Т. 2–4 / [ред. З. Н. Микеладзе]. – М.: Мысль, 1978–1984.
2. *Балли Ш.* Общая лингвистика и вопросы французского языка / Ш. Балли. – М.: изд-во иностр. лит-ры, 1955. – 416 с.
3. *Болдырев Н. Н.* Функциональная категоризация английского глагола: [Монография] / Н. Н. Болдырев. – С.-Петербург – Тамбов: РГПУ им. А.И. Гецена; ТГУ им. Г. Р. Державина, 1995. – 137 с.
4. *Вихованець І. Р.* Части мови в семантико-граматичному аспекті // І. Р. Вихованець. – К.: Наук. думка, 1988. – 256 с.
5. *Вихованець Іван, Городенська Катерина.* Теоретична морфологія української мови / Іван Вихованець, Катерина Горденська. – К.: Пульсари, 2004. – 398 с.

6. Гумбольдт В. Избранные труды по языкознанию / В. Гумбольдт. – М.: Прогресс, 1984. – С. 356–363.
7. Десярев В. И. Основы общей грамматики / Десярев В. И. – Ростов: изд. Ростов. уни-та, 1973. – 256 с.
8. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М.: Наука, 1982. – 368 с.
9. Иванова И. П. О полевой структуре частей речи в английском языке / И. П. Иванова // Теория языка, методы его исследования и преподавания. – Л.: Изд-во ЛГУ, 1981. – С. 125–129.
10. Кобрин Н. А. Функциональная модель языка / Н. А. Кобрин // Взаимодействие языковых единиц различных уровней. – Л.: ЛГПИ, 1981. – С. 30–45.
11. Кубрякова Е. С. Части речи с когнитивной точки зрения / Е. С. Кубрякова. – М.: Институт языкознания РАН, 1997. – 327 с.
12. Кубрякова Е. С. Роль словообразования в формировании языковой картины мира / Е. С. Кубрякова // Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. / Отв. ред. Б. А. Серебрянников. – М.: Наука, 1988. – С. 141–172.
13. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз – М.: Прогресс, 1978. – 453 с.
14. Леута О. І. Семантико-синтаксичні параметри українського дієслова: [Монографія] / О. І. Леута. – К.: Вид-во НПУ ім. Драгоманова, 2007. – 404 с.
15. Лукин О. В. Части речи в античной науке: логика, риторика, грамматика. / О. В. Лукин // Вопросы языкознания. – 1990, № 1 – С. 136.
16. Метезиус В. О так называемом актуальном членении предложения / В. Метезиус // Пражский лингвистический кружок: Сборник статей. – М.: Прогресс, 1967. – С. 239–245.
17. Мещанинов И. И. Глагол / И. И. Мещанинов – Л.: Наука, 1982. – 272 с.
18. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. Т. I – II. – М.: Учпедгиз, 1958. – 536 с.
19. Селиванова Е. А. Когнитивная ономазиология / Е. А. Селиванова. – К.: Фитосоцицентр, 2000. – 248 с.
20. Селіванова О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава: Довкілля / О. Селіванова. – К.: Довкілля, 2006. – 716 с.
21. Стеблин-Каменский М. И. К вопросу о частях речи / М. И. Стеблин-Каменский // "Вестник ЛГУ" Серия общественных наук – 1954, № 6 – С. 150.
22. Степанов Ю. С. Имена. Предикаты. Предложения: Семиологическая грамматика [Текст] / Ю. С. Степанов. – М.: Наука, 1981. – 360 с.
23. Сэпир Э. Язык. Введение в изучение речи / Э. Сепир. – М.–Л.: Прогресс, 1934. – 93 с.
24. Українська мова. Енциклопедія [Текст]: енциклопедія / Ред. В. М. Русанівський, О.О. Тараненко, М. П. Зяблюк. – К.: Укр. енцикл., 2000. – 752 с.
25. Ушакова Т. Н., Павлова Н. Д., Зачесова И. А. Речь человека в общении / Т. Н. Ушакова, Н. Д. Павлова, И. А. Зачесова. – М.: Наука, 1989. – 192 с.
26. Чейф У. Л. Память и вербализация прошлого опыта / У. Л. Чейф // Новое в зарубежной лингвистике. – М.: Прогресс, 1983. Вып. 12. – С. 35–37.
27. Шарандин А. Л. Глагол в системе частей речи / А. Л. Шарандин. – М.: Прогресс, 1992. – 133 с.
28. Шахматов А. А. Синтаксис русского языка. / А. А. Шахматов. – 2-е изд.-Л.: Учпедгиз, 1941. – 620 с.
29. Щерба Л. В. О частях речи в русском языке / Л. В. Щерба // Языковая система и речевая деятельность. – Л.: Наука, 1974. – С. 77–99.